

ΜΙΚΡΟΙ ΤΥΡΑΝΝΟΙ, ΜΟΝΟΙ, ΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΟΙ ... ΑΚΟΜΑ ΨΑΧΝΟΥΝ

Δεκαετία 1960, η «Ελλάδα, η χώρα των ονείρων» αποτυπώθηκε στην ομώνυμη τουριστική ταινία, ντυμένη στη ονειρική μουσική του Μάνου Χατζιδάκη. Αν έδειχναν σε κατοίκους του 1960 εικόνες της σημερινής Ελλάδας, άραγε θα διάλεγαν να μεταμορφωθεί η χώρα των ονείρων στη χώρα του 2010; Η κοινή λογική απαντά 'όχι'. Κι όμως, σε ένα μεγάλο βαθμό, η σημερινή θλιβερή κατάσταση προέκυψε από μικρές, ατομικές αποφάσεις τότε. Άθελα τους, δρώντας ο καθένας ατομικά, συνέβαλαν στο εφιαλτικό αποτέλεσμα που ούτε τότε ούτε τώρα θα επέλεγαν. Μικροί τύραννοι και θύματα της τυραννίας τους συγχρόνως.

Η 'τυραννία των μικρών αποφάσεων', που διατύπωσε ο οικονομολόγος Alfred Kahn σε μια πολυδιαβασμένη εργασία του¹ το 1966, αποδίδει ένα φαινόμενο που εκδηλώνεται στα πλαίσια της ελεύθερης, μη ελεγχόμενης, αγοράς. Οι ατομικές, ανεξάρτητες αποφάσεις πολλών, μικρών κυρίαρχων καταναλωτών **στο παρόν** σωρεύονται βαθμιαία και προδικάζουν ένα **μελλοντικό** συλλογικό αποτέλεσμα που δεν είναι ευνοϊκό ούτε για τους ίδιους ούτε για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Αν αυτοί οι καταναλωτές, όταν έπαιρναν αποφάσεις, γνώριζαν το ανεπιθύμητο μελλοντικό αποτέλεσμά τους, ίσως θα έκαναν διαφορετικές επιλογές για να το αποφύγουν.

Στην 'τυραννία των μικρών αποφάσεων' το κοινό που έχουν μεταξύ τους τα υποκείμενα που αποφασίζουν και υφίστανται τις συνέπειες των αποφάσεων τους (άσχετα αν το αντιλαμβάνονται ή όχι ...) είναι το **μικρό** μέγεθος του αντικειμένου και του χρονικού ορίζοντα των **ατομικών ανεξάρτητων** αποφάσεων τους **σε σχέση** με το μέγεθος και το χρονικό ορίζοντα **του συλλογικού αποτελέσματος** αυτών των αποφάσεων. Επειδή συμπεριφέρονται **ατομικά** και **όχι συλλογικά** στο παρόν, ούτε αντιλαμβάνονται ούτε 'βλέπουν' το μακροχρόνιο μέγεθος των αποφάσεων τους και των επιπτώσεων τους, κι έτσι δεν καταφέρνουν να λάβουν υπόψη το δικό τους μακροχρόνιο συμφέρον όταν αποφασίζουν. **Έτσι, γίνονται θύματα του στενού πλαισίου μέσα στο οποίο εξασκούν την κυριαρχία τους να επιλέγουν.** Η έλλειψη πληροφόρησης, και συχνά ο τεχνολογικός οπτιμισμός, συμβάλλουν κρίσιμα σ' αυτή τη μυωπική οπτική που τελικά αποβαίνει επιζήμια **για τους ίδιους**. Έτσι εξηγείται, μεταξύ άλλων, γιατί είναι δύσκολο ένας ειδικός, που γνωρίζει κάποιο πιθανό μελλοντικό συλλογικό αποτέλεσμα, να πείσει κάποιον για τις επιζήμιες μακροχρόνιες επιπτώσεις των τωρινών αποφάσεων του.

Το πλαίσιο δράσης των υποκειμένων είναι μια **μη ελεγχόμενη** 'αγορά', όπως των αγαθών και υπηρεσιών, της γης, του τουρισμού. Η έλλειψη ελέγχου της ιδιωτικής δραστηριότητας συνεπάγεται έλλειψη σκόπιμου συντονισμού για την επίτευξη συλλογικών στόχων. Συναρτάται με έλλειψη συντονισμού σε διοικητικό, θεσμικό και πολιτικό επίπεδο και απουσία ολοκληρωμένης **σκόπιμης** προσέγγισης στη ρύθμιση θεμάτων οικονομίας, κοινωνίας και χώρου. Υποτίθεται ότι οι μηχανισμοί της ελεύθερης αγοράς θα οδηγήσουν σε κοινωνικά επιθυμητό αποτέλεσμα.

Το αντικείμενο της τυραννίας είναι οι χωροχρονικά πεπερασμένοι συλλογικοί πόροι, **τα κοινά** – γη, νερό, αέρας, θάλασσα, ακτές, δάση, υποδομές, κ.λπ. Η χρήση τους χωρίς περιορισμούς και συντονισμό οδηγεί στην αλλοίωση, εξάντληση ή καταστροφή τους με αποτέλεσμα να τα στερούνται οι ίδιοι οι χρήστες, συχνά στο όχι τόσο μακρινό μέλλον. Έτσι, ένας φαύλος κύκλος ξεκινά από και κλείνει στους χρήστες καθιστώντας τους θύματα της δικής τους τυραννίας γιατί περνώντας μέσα από τα 'κοινά' τα αλλοιώνει και μειώνει τις μελλοντικές διαθέσιμες επιλογές.

Τα Οικονομικά της Ευημερίας (Welfare Economics) αποδίδουν αυτό το αποτέλεσμα είτε σε αποτυχίες είτε σε ατέλειες της αγοράς. Οι καταναλωτές, όταν παίρνουν αποφάσεις, δεν υπολογίζουν τις, μελλοντικές κυρίως, εξωτερικές θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις των

αποφάσεων τους (externalities) γι' αυτούς τους ίδιους. Όχι μόνο δεν μπορούν να γνωρίζουν ακριβώς τι θα συμβεί στο μέλλον από τις τωρινές δράσεις τους αλλά ούτε η αγορά παρέχει επαρκή και σφαιρική πληροφορία και δεν τους δίνει την ευκαιρία να ξέρουν όλες τις εναλλακτικές επιλογές ώστε να πάρουν ορθολογικές αποφάσεις. Μια σημαντική πληροφορία που δεν καταγράφει η αγορά είναι η αξία επιλογής (option value) αγαθών και υπηρεσιών. Για παράδειγμα, δεν μπορούμε να επισκεφτούμε μια πόλη αλλά θέλουμε να διατηρηθεί για να έχουμε τη δυνατότητα να την επισκεφτούμε όταν το αποφασίσουμε. Ή δεν ψωνίζουμε από το γειτονικό παντοπωλείο αλλά θέλουμε να υπάρχει για να έχουμε τη δυνατότητα να το χρησιμοποιήσουμε όταν δεν μπορούμε να πάμε στο πολυκατάστημα.

Το κενό ερμηνείας που αφήνει η Οικονομική Επιστήμη συμπληρώνεται από κοινωνικές και πολιτιστικές παραμέτρους. Οι ατομικές αποφάσεις των καταναλωτών σταδιακά και ανεπαίσθητα μεταβάλλουν τις συλλογικές προτιμήσεις (συρμοί, μιμητισμός) κι έτσι μετασχηματίζεται διαρκώς το πλαίσιο στο οποίο λαμβάνονται οι μελλοντικές αποφάσεις. Σταδιακά, αυτή η διαδικασία μπορεί να απαλείψει ανεπιστρεπτί επιθυμητές εναλλακτικές.

Το πρότυπο των 'καταναλωτών' της αγοράς αγαθών και υπηρεσιών μεταφέρεται και στην πολιτική αγορά όπου οι πολιτικοί (π.χ. μέλη δημοτικών και νομαρχιακών συμβουλίων, υπουργοί) παίρνουν αποφάσεις, ηθελημένα ή αθέλητα, μέσα σ' ένα στενό πλαίσιο. Το αντικείμενο και ο χρονικός ορίζοντας των αποφάσεων τους είναι μικρά σε σχέση με τα χωροχρονικά χαρακτηριστικά του συλλογικού αποτελέσματος που προκύπτει στο μέλλον². Έτσι παράγεται ... η τυραννία των μικρών πολιτικών αποφάσεων.

Ακολουθούν επιλεγμένα παραδείγματα, με τις αναπόφευκτες απλουστεύσεις, αρχίζοντας από το παράδειγμα που έδωσε ο Kahn, από την Αμερικάνικη εμπειρία των 1950 και 1960, που δεν απέχει πολύ από την εμπειρία άλλων χωρών.

Μέσα μεταφορών

Μεταξύ Νέας Υόρκης και Ιθάκης³ υπήρχε ένα καθημερινό δρομολόγιο τρένου. Η αύξηση της ιδιοκτησίας ΙΧ, η βελτίωση των αυτοκινητοδρόμων και η προώθηση των αερομεταφορών πρόσφερε στους κατοίκους ταχύτερη μετακίνηση. Σταδιακά σταμάτησαν να χρησιμοποιούν το σχετικά αργό και λιγότερο συμφέρον τρένο. Μετά από κάποιο σημείο, η επιβατική κίνηση μειώθηκε, η προσέλευση κεφαλαίου και προσωπικού γινόταν ολοένα δυσκολότερη, οι σιδηροδρομικές υπηρεσίες χειροτέρεψαν και οι καταναλωτές απωθούνταν. Το δρομολόγιο τελικά διακόπηκε ως μη επικερδές. Όμως, η αύξηση της κυκλοφορίας ΙΧ προκάλεσε σοβαρή ατμοσφαιρική ρύπανση, κυκλοφοριακή συμφόρηση και μετακίνηση 'ακριβή' σε χρόνο και άνεση. Κάποιοι θα προτιμούσαν να πάρουν το τρένο ξανά ... μια εναλλακτική που είχε 'χαθεί', ένα συλλογικό αποτέλεσμα που διαμόρφωσαν σταδιακά οι μικρές, ανεξάρτητες αποφάσεις τους να μην το χρησιμοποιούν. Αν το δρομολόγιο είχε διατηρηθεί, δαπανώντας ένα μικρό ποσοστό των χρημάτων που δαπανήθηκαν για το αυτοκίνητο και άλλα μέσα μεταφοράς, το τρένο θα είχε εκσυγχρονιστεί και θα ήταν εξίσου ανταγωνιστικό με τα άλλα μέσα μεταφοράς. Έτσι, οι καταναλωτές θα είχαν πλήρη γκάμα εναλλακτικών για να επιλέξουν την βέλτιστη. Το ζήτημα είναι ότι αν ήξεραν ότι θα είχαν αυτή την ανάγκη στο μέλλον ίσως θα είχαν φροντίσει ή θα είχαν δεχτεί να επιβαρυνθούν λίγο οικονομικά για να διατηρηθεί το δρομολόγιο.

Εκτός σχεδίου δόμηση, τουρισμός, περιβαλλοντική υποβάθμιση

Από τα τέλη του '60, ξεκίνησε η γνωστή σταδιακή, που βαθμιαία γιγαντώθηκε, διαδικασία δόμησης στον εξωαστικό χώρο από μεμονωμένους ενδιαφερόμενους με σκοπό είτε την απόκτηση πρώτης ή δεύτερης κατοικίας είτε την τουριστική εκμετάλλευση. Κύριες

κινητήριες δυνάμεις της ήταν η αύξηση του πληθυσμού, η έλλειψη χώρου στις πόλεις, οι αλλαγές στα πρότυπα ζωής και η αύξηση της τουριστικής ζήτησης. Ευνοϊκοί παράγοντες στάθηκαν (και αρκετοί παραμένουν) η διαθεσιμότητα φτηνής γης, η βελτίωση των μεταφορικών υποδομών, η βελτίωση του εισοδήματος, η αύξηση ιδιοκτησίας ΙΧ, αλλά και οι εδραιωμένες δομές συμφερόντων, η έλλειψη χωροταξικού σχεδιασμού γενικά και τουριστικής ανάπτυξης ειδικότερα, οι παρακάμψεις/τροποποιήσεις, παραβιάσεις και η πλημμελής εφαρμογή της νομοθεσίας, και η εκ των υστέρων νομιμοποίηση αυθαιρέτων κτισμάτων, μεταξύ άλλων.

Οι μικρές, ανεξάρτητες αποφάσεις δόμησης, μέσα σε κενό ρύθμισης χρήσεων γης και πόρων, σταδιακά αστικοποίησαν, ή αλλοίωσαν σε σημαντικό βαθμό, τον φυσικό, ιστορικό, παραδοσιακό, δασικό ή αγροτικό χαρακτήρα πολλών περιοχών, κυρίως παράκτιων και νησιωτικών, που απέκτησαν τα ίδια, αν όχι χειρότερα, προβλήματα των αστικών κέντρων. Μαγευτικά ακρογιάλια τσιμεντώθηκαν, ειδυλλιακά ψαροχώρια κατέληξαν σε απρόσωπα διεθνοποιημένα τουριστικοχώρια, παραδοσιακοί οικισμοί και ιστορικές περιοχές πνίγηκαν κάτω από τη βαθμιαία συσσώρευση αλλότριων στοιχείων. Σήμερα, η προσφορά καταλυμάτων υπερκαλύπτει δυσανάλογα τη ζήτηση και οι κορεσμένες ή/και αλλοιωμένες περιοχές προσελκύουν ‘πακεταρισμένους’ τουρίστες χαμηλών εισοδημάτων, με ότι αυτά συνεπάγονται για τη βιωσιμότητα των ίδιων των επιχειρήσεων και τη συμβολή τους στην αειφορική τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη.

Ταυτόχρονα, το οικιστικό απόθεμα των υφιστάμενων οικισμών σταδιακά είτε εγκαταλείφθηκε και υποβαθμίστηκε, είτε άλλαξε χρήση, από οικιστική και (αστική) εμπορική σε (τουριστική) εμπορική ή ψυχαγωγία ενώ παράλληλα σημειώθηκε πτώση της ποιότητας ζωής (ατμοσφαιρική, ηχητική, αισθητική ρύπανση, συνωστισμός, έλλειψη χώρου στάθμευσης, κ.λπ.). Η υποβάθμιση έκανε δυσκολότερη την προσέλκυση δημόσιας ή ιδιωτικής χρηματοδότησης για αναβάθμιση/ανάπλαση, γεγονός που επιτείνει τα σωρευμένα προβλήματα.

Η κρισιμότερη συνέπεια αυτής της ‘τυραννίας’ είναι **η μείωση ή και η αμετάκλητη καταστροφή των αποθεμάτων μη-ανανεώσιμων πόρων** όπως οι πολιτιστικοί και οι φυσικοί (βιοποικιλότητα, γενετικό υλικό, έδαφος) καθώς και του πεπερασμένου πόρου γη. Μ’ αυτό τον τρόπο, αφενός χάνονται οριστικά πόροι μέγιστης αξίας και, αφετέρου, εκμηδενίζονται εναλλακτικές επιλογές για κάλυψη μελλοντικών ατομικών και συλλογικών αναγκών, ιδιαίτερα εκείνες που βαθμιαία καθίστανται αναπόφευκτες για προσαρμογή στις περιβαλλοντικές και κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές.

Αν κάποιος αποφασίσει να μετακομίσει από τα προάστια στο κέντρο της πόλης ή αν ένας τουρίστας προτιμήσει να μείνει σε παραδοσιακό αστικό κέντρο, αυτή η εναλλακτική είναι δύσκολα εφικτή. Το αντίστροφο ισχύει επίσης: αν κάποιος αναζητήσει ελεύθερο χώρο εκτός πόλης για κατοικία ή ψυχαγωγία θα πρέπει να κινηθεί σε μεγάλη απόσταση πια. Νέα πολυτελή τουριστικά και οικιστικά συγκροτήματα αναζητούν μακρινές περιοχές που κι αυτές μετασηματίζονται σταδιακά με τη συσσώρευση νέων οικιστών και υποδομών εξυπηρέτησης τους. Είναι αρκετά πιθανό ότι αν οι οικιστές ‘έβλεπαν’ το μελλοντικό αποτέλεσμα των ατομικών τους αποφάσεων κι αν **τους προσφερόταν εναλλακτικές**, να επέλεγαν διαφορετικά, είτε πρόκειται για οικιστική είτε για τουριστική ανάπτυξη.

Πως ανατρέπεται τούτη η τυραννία;

Στο ερώτημα τούτο οι φιλελεύθεροι νεοκλαστικοί οικονομολόγοι απαντούν: με κρατική παρέμβαση. Το κράτος μπορεί να αναλάβει έργα που δεν μπορούν να αναλάβουν οι ιδιώτες για να ‘διορθωθούν’ οι ατέλειες της αγοράς (π.χ. παροχή πληροφορίας για λήψη αποφάσεων) και να μειωθεί το εξωτερικό κόστος των ατομικών αποφάσεων (π.χ.

κανονισμοί προστασίας περιβάλλοντος). Ο Kahn ισχυρίζεται ότι απαιτείται μια **γενναία, δραστική** κρατική παρέμβαση για να σπάσει το φαύλο κύκλο της τυραννίας των μικρών αποφάσεων και να βελτιώσει αποτελεσματικά τη λειτουργία της αγοράς προσφέροντας στους καταναλωτές την πλήρη γκάμα των οικονομικά εφικτών και κοινωνικά αποδεκτών εναλλακτικών που απαιτούνται για ορθολογικές επιλογές. Η έμφαση είναι στο ‘δραστική’ γιατί, αφενός, μόνο το κράτος, σε αντίθεση με την αγορά, μπορεί να προβεί σε μεγάλης κλίμακας παρεμβάσεις και, αφετέρου, συχνά δεν το κάνει από έλλειψη ενόρασης ή/και κάτω από πιέσεις μικρών και μεγάλων συμφερόντων.

Η πρόταση του Kahn ουσιαστικά ισοδυναμεί με πρόταση για ολοκληρωμένο δημόσιο και δημοκρατικό σχεδιασμό και διακυβέρνηση. Ένα τέτοιο πλαίσιο συντονίζει τις αναγκαίες δράσεις στην οικονομία, την κοινωνία και στο χώρο και ελέγχει τις γενεσιουργές αιτίες που συμβάλλουν, συντηρούν ή και αναπαράγουν την αυτοκαταστροφική τυραννία. Απαραίτητες προϋποθέσεις δεν είναι μόνο η προσφορά από το κράτος της πλήρους κλίμακας εναλλακτικών και η αποκατάσταση ουσιαστικής δημόσιας συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων αλλά και η στήριξη δράσεων για τη διαμόρφωση πολιτών με κατάλληλη παιδεία. Γιατί, **πολίτες** είναι οι κάτοικοι της πόλης που ασχολούνται με τα ‘κοινά’ του βίου για το ‘κοινό καλό’, σε αντίθεση με τους **ιδιώτες** που φροντίζουν για το ατομικό συμφέρον⁴. Η ‘τυραννία των μικρών αποφάσεων’ αποκαλύπτει το τραγικό αδιέξοδο της αποτυχίας του να είσαι πολίτης.

Μια σφαιρική παιδεία για τα ‘κοινά’ και η καλλιέργεια ολοκληρωμένης θεώρησης βοηθά τους πολίτες να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν την αξία των πραγμάτων, να ‘δουν’ το πρόβλημα που δημιουργούν οι ατομικές αποφάσεις και τις εναλλακτικές από τις οποίες αυτό-αποκλείονται. Ως εκ τούτου, είναι η *εκ των ων ουκ άνευ* προϋπόθεση συμμετοχής σε δημιουργικές συμμετοχικές διαδικασίες διακυβέρνησης και σχεδιασμού. Η υποχρέωση στήριξης της παιδείας δεν αφορά βέβαια μόνο το κράτος αλλά όλους τους επαίοντες.

Κι όμως ακόμα ψάχνουν ...

Όλοι έχουμε εμπειρία μεγάλων αλλαγών που προκύπτουν από μικρές, ανεπαίσθητες μεταβολές που συμβαίνουν καθημερινά. Μετά από κάποιο χρόνο, απορούμε «μα πως έγινε αυτό;» ως εάν μεταβολές που προκαλούν αισθητές αλλαγές είναι μόνο οι απότομες και έντονα αισθητές (π.χ. σεισμοί). Στην πραγματικότητα μακροχρόνιες αλλαγές προκύπτουν από ένα μίγμα μεγάλων αλλά κυρίως μικρών μεταβολών. Τις τελευταίες τις προκαλούμε εμείς, οι μικροί τύραννοι όταν λειτουργούμε χωρίς έλεγχο, όταν το κράτος αποτυγχάνει να παίζει τον ουσιαστικό ρόλο του ως θεματοφύλακα των ‘κοινών’.

Οι σύγχρονες δραματικές συγκυρίες των απειλητικών παγκόσμιων περιβαλλοντικών και κοινωνικο-οικονομικών αλλαγών αναδεικνύουν την αδήριτη αναγκαιότητα της συλλογικής δράσης για την ανατροπή της τυραννίας, είτε αυτή θα αναληφθεί από το κράτος είτε από ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις, ή ακόμα καλύτερα και από τους δύο. Το εγχείρημα δεν είναι εύκολο αλλά χωρίς αυτό οι μικροί τύραννοι, μόνοι, απληροφόρητοι και ασυντόνιστοι θα συνεχίζουν να ψάχνουν, κι όλο πιο δύσκολα θα βρίσκουν.

Ελένη Καπετανάκη-Μπριασούλη, καθηγήτρια

Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

e.briassouli@aegean.gr

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Kahn, A. E. "The tyranny of small decisions; market failures, imperfections, and the limits of economics," *Kyklos*, 1966: 23-46.

² Αυτός ο τρόπος λήψης αποφάσεων αποκαλείται *αποσπασματικός αυξητισμός* (disjointed incrementalism)

³ Μικρή πόλη στην πολιτεία της Νέας Υόρκης.

⁴ Οι έννοιες θεμελιώθηκαν από τον Αριστοτέλη στα *Πολιτικά* του.